

O‘SMIR YOSHIDAGI SHAXSLARDA AXLOQIY QAROR QABUL QILISH JARAYONINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Sultanov Sherzod Azatjanovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smir yoshidagi shaxslarda axloqiy qaror qabul qilish jarayonining psixologik asoslari, ijtimoiy va emotsional omillari tahlil qilinadi. Shuningdek, axloqiy tanlovni belgilovchi ichki va tashqi omillar, oilaviy va maktab muhiti, shaxslararo munosabatlarning bu jarayonga ta’siri ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: axloqiy qaror, o‘smirlik davri, psixologik xususiyat, ijtimoiy normativlar, tanlov, emotsional ong.

Bugungi kunda ijtimoiy muhitning murakkabligi, axloqiy me’yorlar va qadriyatlarning qayta baholanayotgani, yoshlarning axloqiy qarorlar qabul qilish mexanizmlarini chuqur o‘rganishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, o‘smirlik davri inson hayotidagi psixologik va ijtimoiy jihatdan eng o‘zgaruvchan bosqich hisoblanadi. Bu davrda shaxsda mustaqil fikrlash, qadriyatlarni shakllantirish, jamiyatga moslashuv va o‘zini anglash kuchayadi. Inson shaxsi butun hayoti davomida rivojlanadi, biroq o‘smirlik davri bu jarayonning eng muhim va murakkab bosqichlaridan biri sanaladi. Aynan shu davrda shaxsda o‘ziga xos dunyoqarash, mustaqil fikrlash, o‘zligini anglash, hayotda tutgan o‘rni va maqsadlarini belgilash ehtiyoji kuchayadi. O‘smirlik — shaxsning individual xususiyatlari va ijtimoiy holatlari kesishgan palla bo‘lib, bu jarayonda u ko‘plab axloqiy, hissiy va ijtimoiy muammolar bilan to‘qnashadi. Shu sababli ham o‘smir yoshida qabul qilinadigan axloqiy qarorlar uning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy yo‘nalishini belgilovchi omil sifatida alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy jamiyatda axloqiy qadriyatlar, me’yorlar va ijtimoiy talablarda sodir bo‘layotgan keskin o‘zgarishlar fonida o‘smirlarning axloqiy qaror qabul qilish mexanizmlarini o‘rganish dolzarb bo‘lib qolmoqda. Rivojlanayotgan informatsion muhit, ijtimoiy tarmoqlar, media vositalarining ta’siri ortib borar ekan, o‘smirlar nafaqat oilaviy va maktab muhitidan, balki keng virtual makondan ham

axloqiy signallarni qabul qilishmoqda. Bu esa ularning qaror qabul qilish jarayonini yanada murakkablashtiradi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘smirlar axloqiy tanlovda emotsional beqarorlik, qarama-qarshi istaklar, guruh bosimi, shaxsiy qadriyatlar va tashqi baholovchilar ta’siri ostida harakat qiladilar. Ular ko‘p hollarda muayyan ijtimoiy vaziyatda “to‘g‘ri” va “noto‘g‘ri” qarorlarni ajratishda qiynaladi. Bu esa o‘z navbatida, axloqiy qaror qabul qilishda yo‘naltiruvchi psixologik va pedagogik yondashuvlarga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi.[4]

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimi va oilaviy muhitida yoshlarning axloqiy kamoloti masalasiga e’tibor kuchaymoqda. Biroq bu jarayonda o‘smirlarning axloqiy qaror qabul qilish faoliyatining chuqur psixologik mexanizmlari hali yetarlicha o‘rganilmagan. Jumladan, qaror qabul qilishga ta’sir qiluvchi omillar, shaxsiy qadriyatlar tizimi, ijtimoiy muhit va shaxslararo munosabatlarning roli bo‘yicha kompleks yondashuvga ehtiyoj mavjud. Shu sababli mazkur maqolada o‘smir yoshidagi shaxslarda axloqiy qaror qabul qilish jarayonining psixologik xususiyatlarini tahlil qilish, unga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, mavjud yondashuvlar asosida nazariy va amaliy tahlil berish maqsad qilib olingan. Ushbu masalaning o‘rganilishi nafaqat yoshlarning sog‘lom axloqiy kamolotiga xizmat qiladi, balki ularning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish, shaxsiy mas’uliyatni rivojlantirish va jamiyatga foydali fuqarolarni tarbiyalashga zamin yaratadi.

Shuning uchun ham axloqiy qaror qabul qilish jarayoni — ijtimoiylashuv va shaxs rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir. O‘smirlik — 11-18 yoshlar oralig‘idagi yosh davri bo‘lib, bu bosqichda quyidagi psixologik o‘zgarishlar kuzatiladi:[3]

- O‘zini anglash va identifikatsiya kuchayadi;
- Emotsional o‘zgaruvchanlik ortadi;
- Qadriyatlar va ideal obrazlar shakllanadi;
- Mustaqil qaror qabul qilishga intilish kuchayadi.

Eriksonning psixosozial rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bu davrning asosiy inqirozi “shaxsiylik vs. identitet inqirozi” hisoblanadi. Bu esa o‘smirning har bir axloqiy qarorini ongli ravishda baholashiga turtki bo‘ladi. Axloqiy tanlovga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillar quyidagilar:[2]

- **Ichki omillar** – shaxsiy qadriyatlar, e’tiqod, vicdan;

- **Tashqi omillar** – oila, do‘stlar guruhi, maktab muhiti, OAV;
- **Kognitiv omillar** – o‘z fikrini tahlil qilish qobiliyati, oqibatni bashorat qilish;
- **Emotsional omillar** – empatiya, qo‘rquv, jur‘at.

Oila — har bir insonning shaxs sifatida shakllanishida muhim psixologik va ijtimoiy tayanch bo‘lib xizmat qiluvchi asosiy muhitdir. Ayniqsa, o‘smirlik davri — shaxsning o‘z “Men”-ini anglash, ichki ijtimoiy va axloqiy mezonlarini izlab topish bosqichi hisoblanadi. Bu davrda shaxsda mustaqil axloqiy pozitsiya, qadriyatlar tizimi shakllana boshlaydi va bu jarayonda oila yetakchi rol o‘ynaydi.

Oiladagi psixologik muhit, ya‘ni ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi hissiy yaqinlik, o‘zaro ishonch, ochiq muloqot — o‘smirga ichki axloqiy qarorlarni ongli ravishda qabul qilishga zamin yaratadi. Ayniqsa, ota-onaning axloqiy namuna bo‘lishi – ya‘ni so‘z va amalda birdek bo‘lishi – o‘smir tomonidan kuzatiladi va unga taqlid qilinadi. Aksincha, ota-onaning ikkiyuzlama xatti-harakatlari, so‘z bilan amaldagi ziddiyatli holatlar o‘smirda axloqiy ikkilanish, noaniqlik, va hatto normativ befarqlik holatlarining shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, demokratik tarbiya uslubida ulg‘aygan o‘smirlar quyidagi jihatlar bilan ajralib turadilar:

- axloqiy vaziyatda muqobil variantlarni tahlil qilishga moyil bo‘ladilar;
- tanlovda ichki mezonlarga, ya‘ni shaxsiy qarashlar va qadriyatlarga tayanadilar;
- ijtimoiy javobgarlik hissi yuqori bo‘ladi;
- empatiya va boshqalarni tushunish qobiliyati rivojlangan bo‘ladi;
- o‘z harakatlarining oqibatini oldindan baholashga intiladilar.

Aksincha, avtoritar va haddan ortiq nazoratga asoslangan tarbiya tizimida ulg‘aygan o‘smirlar ko‘proq tashqi omillarga bog‘liq bo‘lgan qarorlar qabul qiladilar. Ular ko‘pincha "nima uchun bunday qilding?" savoliga “shunchaki aytishdi”, “jazodan qo‘rqdim” kabi tashqi motivlarga tayangan javoblar beradi. Bu esa, ularning axloqiy qarorlari barqaror bo‘lmasligiga, vaziyatga qarab o‘zgaruvchan bo‘lishiga olib keladi. Oila ichidagi befarqlik, e‘tiborsizlik yoki hissiy sovuqlik esa o‘smirda o‘zini rad etilgan his qilish, ijtimoiy normalarga befarqlik, atrofdegilarning fikriga loqaydlik singari holatlarni yuzaga keltiradi. Bu holatda o‘smir axloqiy tanlovda yo tasodifga, yo shaxsiy manfaatga asoslanadi, ijtimoiy yoki insoniy jihatlarni hisobga olmaydi. Psixologik nuqtai nazardan, ota-onaning mehr-

muhabbati va hissiy qo‘llab-quvvatlovi — o‘smirda shaxsiy mas’uliyatni his qilish, o‘z tanloviga egalik qilish kabi muhim ichki resurslarni shakllantiradi. Bunday o‘smirlar ijtimoiy me’yorlarga ongli ravishda amal qiladilar, mustahkam axloqiy pozitsiyaga ega bo‘ladilar va tanqidiy fikrlashga moyil bo‘ladilar.

Shu bois, oila – axloqiy qaror qabul qilish jarayonida nafaqat ijtimoiy nazorat vositasi, balki shaxsiy axloqiy mezonlar va qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi birlamchi psixologik maktab sifatida e’tirof etiladi.

Kohlberg nazariyasiga ko‘ra, axloqiy qarorlar bir necha bosqichlarda rivojlanadi: pre-konventsional, konventsional va post-konventsional. O‘smirlar asosan konventsional bosqichda bo‘lib, ijtimoiy normalarga muvofiq harakat qilishga intiladilar. Oila axloqiy qaror qabul qilishda eng muhim sotsial institut hisoblanadi. Ota-ona munosabatlaridagi iliqlik, ochiq muloqot, o‘rnak ko‘rsatish kabi omillar o‘smirda ijobiy axloqiy qarorlar qabul qilishiga sabab bo‘ladi. Aksincha, nazoratning haddan oshishi yoki befarqlik — salbiy oqibatlarga olib keladi.[1]

Xulosa

O‘smir yoshidagi axloqiy qaror qabul qilish murakkab psixologik va sotsial jarayon bo‘lib, bu jarayon shaxs shakllanishining asosiy mezonlaridan biridir. Bu borada psixologik yondashuv, oilaviy muhit va ta’lim tarbiya tizimining roli nihoyatda muhimdir. Ushbu sohadagi chuqur o‘rganishlar, zamonaviy diagnostika va rivojlantirish metodikalarining tatbiqi orqali o‘smirlarning axloqiy qaror qabul qilish salohiyati yanada oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kohlberg L. (1998). *Essays on Moral Development, Vol. I: The Philosophy of Moral Development*. Harper & Row.
2. Erikson E. (1998). *Identity: Youth and Crisis*. W.W. Norton.
3. Amonashvili Sh.A. (1983). *Shaxs tarbiyasi metodlari*. Toshkent: O‘qituvchi.
4. G‘oziyev E. (2002). *Psixologiyadan tushunchalar*. Toshkent: Fan.
5. Mahmudov N. (2018). *O‘smirlar psixologiyasi*. Toshkent: Ilm Ziyo.

6. Sharipova G. (2021). *Oila va axloqiy qadriyatlar*. Andijon: Barkamol avlod.

Research Science and
Innovation House

